

Анотація
М.В.Артюшина

Перспективы использования технологии формирования критического мышления на лекциях вузов

В статье рассмотрена проблема необходимости обновления учебных технологий в вузе. Показана возможность использования технологии формирования критического мышления на лекциях. Определено содержание этой технологии, которое состоит из трех стадий: вызова, осмысления и рефлексии. Дано определение понятия критически-аналитической лекции. Раскрыты ее этапы и задачи каждого этапа. Составлен перечень методов и приемов, которые могут использоваться на разных стадиях проведения критически-аналитической лекции. Показаны проблемы и препятствия во внедрении технологии формирования критического мышления на лекциях. Приведены отзывы студентов об эффективности использования этой технологии в реальном учебном процессе.

Ключевые слова: критическое мышление, технология формирования критического мышления, критически-аналитическая лекция.

Summary
M.V.Artyushina

Prospects of Using the Technology Critical Thinking Formation at the University Lectures

The article is dedicated to the problem of necessity to update teaching technologies at the university. The possibility of using technology of critical thinking formation at the lectures is shown. The content of this technology, which consists of three phases is determined: call, reflection and introspection. The definition of the concept of a critical-analytical lecture is given. Its stages and tasks of each stage are revealed. The list of methods and techniques that can be used at different stages of the critical-analytical lecture is made. The problems and obstacles of implementation of technology of critical thinking formation at the lectures are shown. Students' comments about the effectiveness of this technology in real learning process are given.

Key words: critical thinking, technology of critical thinking formation, critical-analytical lecture.
Дата надходження статті: «13» лютого 2013 р.

УДК 371.13:34(477.43/44)»18/19»(09)(045)

Н.Ю.БАЛАБУСТ,
аспірантка
(м.Кам'янець-Подільський)

Підготовка педагогічних кадрів в Подільській губернії (друга половина XIX – початок XX ст.): нормативно-правовий аспект

У статті на основі опрацьованих і проаналізованих законодавчих джерел, документальних і архівних матеріалів, а також історико-педагогічної літератури, періодичних видань і наукових досліджень дореволюційних, радянських, сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених і правознавців висвітлено і обґрунтовано проблему нормативно-правових засад підготовки педагогічних кадрів для освітньої сфери Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст. В результаті дослідження введено в науковий обіг низку архівних матеріалів з фондів Хмельницького обласного державного архіву, проаналізовано суть та зміст імперської політики російського самодержавства в освітній сфері, спрямованої на повну централізацію та уніфікацію цієї галузі, підготовку таких вчительських кадрів, які б готували вірнопідданих громадян царського режиму.

Ключові слова: Подільська губернія, освітня сфера, педагогічні кадри, закони, імперські укази, постанови, розпорядження, циркуляри, міністерство народної освіти, навчальні заклади.

Постановка проблеми у загальному вигляді... Розбудова незалежної правової держави, становлення громадянського суспільства в Україні сприяли сплеску наукового інтересу до історичного досвіду. Друга половина XIX ст. – початок XX ст. – надзвичайно важливий етап в історії держави і права Російської імперії та українських земель, які входили до її складу, оскільки він ознаменувався низкою масштабних реформ, зокрема й в освітній сфері. У всіх сучасних правових державах становлення громадянського суспільства відбувалося на базі системи цінностей, яка вироблялася протягом тривалого часу. В індивідуальну свідомість кожного члена суспільства ці цінності входили через навчання та виховання у родині, в навчальному закладі, у культурному середовищі, завдяки правилам суспільної поведінки, що закріплювалися у повсякденному житті [1, с. 3]. Для розуміння суті реформ в галузі початкової і середньої школи,

освітянської кадрової політики, першочергового значення набуває вивчення законів, положень та інструкцій, що були видані царським урядом у досліджуваній період.

Формулювання цілей статті... Метою цього дослідження є вивчення, аналіз та обґрунтування проблеми нормативно-правових засад підготовки педагогічних кадрів в навчальних закладах Подільської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.

Аналіз досліджень і публікацій та виклад основного матеріалу... Для написання цієї статті автором використано і проаналізовано значну кількість законодавчих та нормативно-правових актів вищих та місцевих органів влади, архівних фондів Хмельницького та Вінницького обласних державних архівів, історико-педагогічних джерел, періодичних видань тощо. Зазначена проблема певною мірою висвітлювалася, хоча й із заангажованих та заідеологізованих позицій, в працях дослідників, відомих вітчизняних вчених і педагогів М.Пирогова, К.Ушинського, С.Сірополка, С.Ковалева, М.Корфа, В.Науменка та ін. Серед робіт і досліджень, що були опубліковані в зазначений період, варто виділити праці І.Міхалеви́ча про діяльність Кам'янець-Подільської і Вінницької гімназій. Цікаві дані про гімназії Подільської губернії є у журналі «Київська старовина» та інших періодичних виданнях, окремих дослідженнях, наприклад, щодо Кам'янець-Подільської приватної жіночої гімназії С.Славутинської тощо. Певним орієнтиром при написанні цієї статті були узагальнюючі праці з історії освіти, що були видані за радянських часів М.Константиновим [2] та Ш.Ганелінім [3]. Узагальнюючий фактичний матеріал використаний з таких відомих академічних видань як «Нариси з історії школи і педагогічної думки народів СРСР. Друга половина XIX ст.», «Нариси з історії школи і педагогічної думки народів СРСР. Кінець XIX ст. – початок XX ст.», «Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.)», «Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки» та інших. Історія шкільних реформ 60-х рр. XIX ст. висвітлена в книзі професора В.Смирнова [4].

Необхідно також зазначити, що певні аспекти досліджуваної проблеми висвітлені в працях сучасних вчених Л.Анохіної, Ю.Бабанського, С.Гановського, В.Гуцала, С.Світленко, І.Сесака, Л.Дровозюк, П.Каньоси, Г.Мітіна, Т.Столярчук та багатьох інших.

На нашу думку, законодавство Російської імперії у сфері підготовки педагогічних кадрів можна умовно представити у такому вигляді:

1) загальноімперські законодавчі акти другої половини XIX ст. – початку XX ст., що регулювали розвиток освіти в цілому. Сюди відносяться:

– «Положення про губернські та повітові земські установи» від 1 січня 1864 р. На земські установи в губерніях і повітах було покладено обов'язок брати участь у справах народної освіти, здебільшого по господарській частині, а також у межах, встановлених цим «Положенням». «Положеннями про початкові народні училища» 1864 і 1874 рр. роль земств визначається у керуванні створених ними початкових училищ. 12 червня 1890 р. було затверджено ще одне «Положення про губернські та повітові земські установи» [5, с.493-511], в якому, зокрема у другій статті, зазначалося, що до завдань земських установ належить піклування про розвиток народної освіти, а також визначена законом участь у керуванні фінансованих за рахунок земств шкіл та інших навчальних закладів [6, с.125];

– «Положення про початкові народні училища», затверджене 14 липня 1864 р. об'єднує всі народні училища різних відомств – міністерства народної освіти, міністерства державного майна, міністерства внутрішніх справ, духовного відомства, а також недільні школи. Згідно з цим положенням початкові народні училища були призначені для поширення релігійних та моральних понять, а також здобуття корисних початкових знань [7, с.613-618]. Проте в процесі роботи виявилися суттєві недоліки у цьому «Положенні», які потребували доопрацювання, особливо розділ про керування початковими народними училищами. Дія цього «Положення» не поширювалася на Подільську губернію, яка, як Волинська, Київська і шість інших західних губерній, підпорядковувалася особливим тимчасовим правилам [8, с.474];

– «Положення про початкові народні училища», затверджене 25 травня 1874 р. ліквідувало недоліки «Положення» 1864 р., в ньому було чітко визначено наглядові та керівні органи за діяльністю початкових народних училищ, а також всебічно розкриті правила організації навчально-виховної діяльності у таких навчальних закладах. Згідно з цим «Положенням» початкові народні училища тепер підпорядковувалися лише міністерству народної освіти; на навчання приймалися учні обох статей незалежно від віросповідання та соціального стану; головним завданням таких училищ, як і раніше, було визначено «утвердження в народі релігійно-моральних понять і поширення початкових знань» [9, с.834-840];

– «Положення про початкові народні училища в Київській, Подільській і Волинській губерніях», затверджене 26 травня 1869 р. Згідно з цим «Положенням» до початкових народних училищ у цих губерніях належали однокласні сільські народні училища та міські двокласні жіночі та чоловічі училища. Всі ці училища знаходились у віданні попечителя Київського

навчального округу, а нагляд за ними здійснювала інспекція народних училищ того ж округу. В 1869 р. було призначено шість інспекторів народних училищ, кількість яких була збільшена у 1873 р. [8, с.500]. Нагляду інспекції також підпорядковувалися всі приватні заклади, єврейські училища першого і другого розрядів, а також інші училища для початкової освіти. Таке керування училищами здійснювалось лише в Київській, Подільській і Волинській губерніях, в усіх інших губерніях керівництво народними училищами здійснювалось згідно з «Положенням» 1864 р. [8, с.501];

– «Закон про вищі початкові училища», затверджений та схвалений Державною радою 25 червня 1912 р. Згідно з цим законом протягом 3-ох років починаючи з 1 липня 1912 р. всі міські училища, чотирикласні училища війська Донського, а також двокласні народні училища в Київській, Волинській і Подільській губерніях необхідно було перетворити на вищі початкові училища. Цим законом передбачалося, що замість звання учителя міського училища встановлювалось звання учителя і вчительки вищого початкового училища зі збереженням всіх прав і переваг. Отримати звання вчителя або вчительки вищого початкового училища можна було закінчивши учительський інститут або внаслідок складання теоретичного і практичного екзамену (педагогіка, методика викладання російської мови, арифметика і той предмет, який вибирається для викладання) особами, які закінчили курс навчання в державних середніх чоловічих або жіночих навчальних закладах в обсязі, що встановлений програмою учительських інститутів. Вищі початкові училища склалися з 4 класів з річним курсом у кожному. Законом передбачалося заснування чоловічих, жіночих, а також змішаних вищих початкових училищ, за бажанням засновника. До них приймалися діти у віці 10-13 років. Навчатися у вищих початкових училищах могли діти представників середніх верств міського населення, які закінчили початкову школу незалежно від стану та віросповідання. При вищих початкових училищах дозволялося відкривати додаткові класи чи курси: педагогічні, сільськогосподарські, ремісничі, бухгалтерські, поштово-телеграфні та інші з однорічним або дворічним терміном навчання. Учні, які успішно пройшли курс перших двох класів вищих початкових училищ, могли вступати в третій клас середніх навчальних закладів з додатковим випробуванням з тих іноземних мов, які вивчалися, як обов'язкові предмети в 1 і 2 класах цих закладів. Особи, які успішно закінчили повний курс навчання у вищому початковому училищі і поступили на цивільну службу, при одержанні першого класного чину звільнялися від встановленого для цього випробування. Учениці, які закінчили успішно повний курс навчання у вищому початковому училищі і отримали атестат, користувалися правами тих, які закінчили курс жіночих прогімназій. Вищезазначеними правами користувалися також інші особи, що витримали випробування на знання повного курсу вищого початкового училища і отримали свідоцтво, та особи, які закінчили курс в тих приватних навчальних закладах, в яких викладання всіх предметів, за винятком Закону Божого, проводилося російською мовою [10, с.948-958];

– «Закон про приватні навчальні заклади, класи і курси міністерства народної освіти, які не користуються правами урядових навчальних закладів», схвалений Державною Радою і затверджений 1 липня 1914 р. Згідно з цим законом приватні навчальні заклади, класи і курси могли бути: загальноосвітні, спеціальні і професійні, причому загальноосвітні могли бути об'єднані зі спеціальними або професійними. Приватні навчальні заклади, класи і курси поділялися на три розряди: 1) нижчі, в яких обсяг викладання не перевищував курсу вищих початкових училищ або урядових ремісничих училищ; 2) середні, в яких обсяг викладання в загальному курсі був більше нижчих і не перевищував курсу гімназій та інших середніх урядових навчальних закладів, і 3) вищі, в яких обсяг викладання в загальному перевищував курс гімназій та інших середніх урядових навчальних закладів. Приватні навчальні заклади, класи і курси, які створювалися для підготовки вчителів і вчительок для шкіл з курсом нижчих навчальних закладів, зараховувалися до середнього розряду. Учні приватних навчальних закладів, класів і курсів, що бажали придбати права і переваги, якими користувалися учні у відповідних урядових навчальних закладах, піддавалися випробуванням або в урядових навчальних закладах, або в особливих випробувальних комітетах, що утворювалися при управліннях навчальних округів, або ж у комісіях, спеціально створених міністерством народної освіти [11].

2) загальноімперські законодавчі акти, що безпосередньо регулювали процес підготовки педагогічних кадрів в зазначений період:

– «Положення про Молодечнянську вчительську семінарію», затверджене 17 березня 1870 р., яким керувалися всі інші учительські семінарії, передбачало надання можливості здобуття педагогічної освіти молодим людям усіх станів православного віросповідання, які бажали бути вчителями у початкових училищах. Для практичної підготовки учнів у складі семінарії було початкове училище, яке, як і семінарія, утримувалося за державний рахунок. Навчальний курс у семінаріях трьохрічний, по одному року у кожному класі. В семінарію приймалися особи не

молодше 16 років, а учні, які отримували державну стипендію, повинні були після закінчення семінарії пропрацювати вчителем початкового училища не менше 4-ох років. Студенти, які успішно закінчили курс семінарії, отримували свідоцтво та звання учителя початкового училища, і на період роботи на такій посаді, як і під час навчання в семінарії, звільнялися від усіх податків. Навчальні предмети були такими: Закон Божий, основи педагогіки, російська та церковнослов'янська мова, арифметика, основи геометрії, землемірство, лінійне креслення, російська історія (з елементами загальної історії) та географія (коротко загальна та детальніше російська), основні відомості для розуміння явищ природи, чистописання та співи. Окрім того, вихованці навчалися ремеслам по вибору Ради семінарії і гімнастиці [8, с.448]. На Поділлі першу учительську семінарію відкрито у 1907 р. в с. Потоки Вінницького повіту. У жовтні 1909 р. її перевели до Вінниці [12]. Друга на Поділлі учительська семінарія була відкрита 1913 р. в Кам'янці-Подільському, третя – в Ольгополі. Існуючим планам відкрити семінарії в інших містах губернії не судилося бути реалізованими [13, с.284];

– «До питання про спеціальні випробування по міністерству народної освіти», які було затверджено 22 квітня 1868 р. Ці правила були встановлені для отримання таких звань: 1) учителя гімназії та прогімназії, а також навчальних закладів відомства Імператриці Марії; 2) вихователя гімназії і прогімназії; 3) учителя повітового училища; 4) домашнього вчителя; 5) учителя парафіяльного та початкового народного училища; 6) приватного початкового учителя; 7) учителя малювання, креслення і чистописання в гімназіях і повітових училищах. Спеціальні випробування були двох видів: повні і скорочені. Повні – призначалися особам, які не мали атестату про успішне закінчення повного курсу одного з державних навчальних закладів, скорочені – для тих, хто закінчив один із таких закладів і мав атестат. Спеціальні випробування на звання учителя гімназії та прогімназії проводилися на базі університетських факультетів – історико-філологічного та фізико-математичного. Для отримання всіх інших вищезазначених звань спеціальні випробування проводилися: а) в тих містах, де знаходився піклувальник навчального округу, а також був утворений спеціальний випробувальний комітет під керівництвом районного інспектора або професора університету; б) в містах, де були гімназії, а саме в педагогічних радах цих гімназій; в) в повітових містах, де не було гімназій або прогімназій – в повітових училищах, але тільки на звання учителя парафіяльного та початкового народного училища, а також – приватного учителя. Для отримання звання учителя навчальних закладів відомства Імператриці Марії потрібно було пройти випробування, встановлене для вчителів гімназій [14, с.450-452]. Завдяки таким заходам досить швидко пройшло реформування училищ і вже в кінці 70-х рр. XIX ст. всі вакантні місця в середніх навчальних закладах були зайняті [8, с.420];

– «Положення про учительські інститути», затверджене 31 травня 1872 р. Згідно з цим «Положенням» учительські інститути були створені з метою підготовки вчителів для міських училищ. Вихованці цих інститутів знаходилися на повному державному утриманні. Кількість вихованців у таких навчальних закладах становила 75 осіб, з них 60 отримували стипендію міністерства народної освіти, а інші 15 були стипендіатами інших відомств, місцевих громад, земств або приватних осіб. Для практичної підготовки майбутніх учителів при учительських інститутах були однокласні і двокласні міські училища. Практичні заняття склалися з: а) відвідування вихованцями уроків учителів міського училища; б) складання конспектів уроків з окремих предметів під керівництвом відповідних вчителів; в) проведення цих уроків у міському училищі під керівництвом викладача з інституту та вчителя цього училища. В учительські інститути мали право вступати особи не молодше 16 років незалежно від стану та віросповідання, які успішно склали іспити з закону Божого, російської мови, арифметики, геометрії, історії і географії Росії. Курс навчання складав 3 роки і був поділений на три класи. Вихованці, які успішно закінчили повний курс навчання в інституті, отримували атестат на звання учителя міського училища і до отримання місця роботи називалися кандидатами на посаду вчителя [15, с. 732-736]. На Поділлі учительський інститут відкрили у Вінниці 1912 р. Він був четвертим у Київському навчальному окрузі, восьмим в Україні [12];

– «Положення про церковні школи відомства православного віросповідання», затверджене 1 квітня 1902 р. Пункт №1 «Положення» свідчив, що основним завданням церковних шкіл було поширення серед народу освіти у дусі вчення і традицій православної віри і Церкви. У відповідності з цим «Положенням» до церковних шкіл належали: 1) початкові школи, призначені для початкового навчання дітей і дорослих (вони поділялися на школи грамоти, церковно-парафіяльні та недільні школи); 2) вчительські (другокласні і церковно-вчительські) школи, які готували вчителів для початкових шкіл [16, с.207]. Другокласні школи мали на меті підготовку учителів і вчительок для шкіл грамоти. До другокласних шкіл приймалися особи, які закінчили курс навчання в початкових навчальних закладах, віком 13-17 років, а в жіночі другокласні

школи дозволялося приймати осіб, які отримали домашню освіту, для них при вступі проводилося перевірочне випробування. Курс навчання в таких школах складав 3 роки. Особи, які успішно закінчили курс другокласної школи, отримували свідоцтво на звання учителя або вчительки школи грамоти. Ті, хто після закінчення другокласної школи успішно працював в церковних школах не менше двох років, мав право на отримання звання учителя церковно-парафіяльної школи за скороченим випробуванням, яке відбувалося на основі правил встановлених Святійшим Синодом [6, с.413-415]. Церковно-учительські школи мали на меті підготовку учителів і вчительок для початкових училищ усіх типів. Сюди мали право поступати молоді люди віком від 15 до 17 років, які закінчили другокласні школи або інші навчальні заклади, курс яких був не нижче курсу другокласних. Курс навчання тривав протягом трьох років. У церковно-учительських школах була передбачена певна кількість державних стипендій. Після закінчення навчання державний стипендіат повинен був відпрацювати учителем не менше п'яти років. У вчительські школи приймалися на навчання лише особи, які не мали фізичних недоліків, що могли завадити роботі на вчительській посаді і це повинно було бути засвідчено медичним оглядом [16, с. 210-211].

3) Височайші повеління:

– 23 лютого 1876 р. «Про надання особам, які закінчили курс гімназії, звання вчителя початкового народного училища». «Государ імператор по доповіді міністерства народної освіти височайше дозволив, щоб особи, які закінчили курс навчання у вищих і середніх загальноосвітніх навчальних закладах, отримували звання вчителя початкового народного училища без особливих на те випробувань, а лише на підставі атестатів або свідоцтв про закінчення ними курсу, а для засвідчення педагогічних здібностей таких осіб вимагати від них лише проведення пробного уроку» [17, с.193];

– 27 вересня 1876 р. «Государ імператор по доповіді керуючого міністерством народної освіти Височайше дозволив встановити на користь екзаменаторів при випробувальних комітетах внески у таких розмірах: з тих, які піддаються випробуванню на звання вихователя гімназії і прогімназії, вчителя нових мов, вчителя повітового училища, домашнього вчителя і вчительки – по десять рублів з кожного; із тих, які піддаються випробуванню на звання вчителя і вчительки міського і сільського парафіяльного або початкового народного училища і приватної початкової вчительки, аптекарського учня, на перший класний чин – по три рублі з кожного ... » [17, с.431].

4) Міністерські розпорядження, які безпосередньо або частково висвітлювали правові основи підготовки педагогічних кадрів у зазначений період:

– «Інструкція для двокласних та однокласних сільських училищ міністерства народної освіти», затверджена міністром народної освіти 4 червня 1875 р. на основі височайшого повеління від 1 червня 1869 р. Згідно з документом двокласні та однокласні училища відкривалися міністерством народної освіти поза межами міст, де земства, установи, громада або приватні особи брали на себе відповідальність за утримання навчального закладу [18, с.223]. Училища міністерства народної освіти мали на меті надати можливість дітям сільської місцевості отримувати елементарні знання, але у більш повному вигляді, порівняно з іншими сільськими училищами, утвореними згідно з «Положенням» 25 травня 1874 р. Цього вдалося досягти завдяки розширенню програми навчального курсу і нових методичних способів навчання. Завдяки відкриттю таких училищ, особливо двокласних, діти у селах мали змогу отримати таку елементарну освіту, яка б, не відриваючи їх від рідного для них сільського середовища, значно розширювала їх розумовий кругозір, надавала їм міцні знання і давала достатню підготовку для вступу у інші навчальні заклади: залізничні, технічні училища, учительські семінарії тощо [8, с.511]. Статтею №90 цієї «Інструкції» було передбачено, що вона буде чинною протягом чотирьох років, після закінчення яких може бути замінена на інше положення [18, с.240];

– «Інструкція для учительських семінарій міністерства народної освіти», затверджена міністром народної освіти 4 липня 1875 р. У ній детально і всебічно розглядалися обов'язки директора, наставників, педагогічної ради та вихованців семінарії. Давалися пояснення щодо правильної організації навчальної частини: розподіл уроків, тривалість навчального року, обсяг та методика викладання предметів, підсумкове оцінювання, зразок свідоцтва про закінчення семінарії тощо. У статті №132 цієї «Інструкції» зазначено, що вона вводиться як експериментальна, терміном на три роки [19, с. 65-104];

– «Навчальний план 8-го додаткового класу жіночих гімназій міністерства народної освіти», затверджений міністром народної освіти 31 серпня 1874 р. Ним передбачено, що на основі статей №4 і 27 височайше затвердженого 27 травня 1870 р. «Положення про жіночі гімназії і прогімназії міністерства народної освіти» у таких навчальних закладах може бути відкритий додатковий восьмий педагогічний клас для осіб, які бажають отримати звання домашніх наставниць та домашніх вчителів. Курс навчання у восьмому класі складав один рік, протягом якого вивчалися такі предмети: педагогіка і дидактика, російська і церковно-слов'янська мова, німецька та

французька мови, математика, історія і географія. Всі учениці восьмого класу у повному обсязі вивчали курс педагогіки і дидактики, а також основи викладання російської мови та арифметики, але кожна з них вибирала один із вищезазначених предметів, з якого вона бажала отримати звання домашньої наставниці або вчительки, і вивчала його в обсязі, який був встановлений для чоловічих гімназій міністерства народної освіти [20, с.154-158];

– «Правила про тимчасові педагогічні курси для вчителів і вчительок початкових народних училищ», затверджені міністром народної освіти 5 серпня 1875 р. Тимчасові педагогічні курси створювалися для того, щоб ознайомити недостатньо підготовлених вчителів початкових народних училищ з найкращими методами навчання, а також поповнити їх знання з предметів, які вони викладали. Педагогічні курси відкривалися, зазвичай, у літній період при учительських семінаріях і тривали протягом 4-6 тижнів. До прослухування педагогічних курсів запрошувалися вчителі і вчительки початкових народних училищ, а також кандидати на вчительську посаду. Заняття на курсах поділялися на практичні, які відбувалися зранку у зразковій школі, і теоретичні, які відбувалися ввечері в приміщенні семінарії. Кожен слухач по закінченню курсів отримував від педагогічної комісії, яка складалася з керівників і головного спостерігача, свідоцтво з атестацією про заняття на курсах [21, с.166-172];

– Міністерське розпорядження від 8 жовтня 1877 р. «Про те, що особи, які закінчили курс навчання в учительських семінаріях, мають право бути помічниками класних наставників» [17, с.418];

– «Правила для спеціальних випробувань на звання учителя і вчительки початкових училищ», затверджені міністром народної освіти 20 березня 1896 р. До спеціальних випробувань допускалися особи чоловічої статі не молодше 17 років, жіночої – 16 років. Випробування були повні і скорочені (відповідно до статті №2 височайше затвердженої думки Державної ради від 22 квітня 1868 р.). Особи, які хотіли пройти спеціальні випробування, повинні були подати відповідне прохання до установи, в якій вони хочуть проходити це випробування, окрім цього додавалося свідоцтво про народження і хрещення, про звання, про схвальну поведінку, а також для осіб, які навчалися в приватних або державних установах – свідоцтво про проходження курсу навчання. Спеціальні випробування проходили в навчальний час з 1-го вересня по 1-ше травня і повинні були бути завершені не пізніше шеститижневого строку з дня оголошення особі, яка бажала пройти випробування, про допущення до складання зазначеного екзамену. Звання вчителя або вчительки початкового училища надавалося тим, хто закінчив повний курс в навчальному закладі, який мав право надавати випускникам відповідне свідоцтво, а також тим, хто пройшов спеціальне випробування відповідно до цих правил. Особи, які не витримали випробування, допускалися до повторної здачі іспиту лише через півроку [6, с.174-178]. Також у цих «Правилах» давалося чітке роз'яснення з певних питань, зокрема: про видачу директорами та інспекторами народних училищ свідоцтв на звання вчительки початкового училища; про видачу свідоцтв на звання вчительки початкового училища без проходження випробувань; про видачу свідоцтв на звання вчительки народних училищ особам, які закінчили курс в жіночих прогімназіях або в трьох нижчих класах гімназій; про те чи можуть особи, які отримали домашнє виховання і які пройшли випробування з курсу жіночої прогімназії, користуватися правом на отримання звання вчительки початкового училища на тих же підставах, що й випускники жіночих прогімназій; про видачу свідоцтв на звання вчительки початкового училища особам іудейського віросповідання;

– «Правила про педагогічні курси для підготовки вчителів і вчительок початкових училищ», затверджені міністром народної освіти 31 березня 1900 р. [22, с.83-86]. Педагогічні курси, які створювалися на основі цих правил, мали на меті підготувати молодих людей, які отримали нижчу освіту, до випробування на звання вчителя початкового училища, а також ознайомити їх з теоретичними і практичними основами здійснення початкової освіти. На педагогічні курси приймалися особи, які досягли 16-річного віку і які успішно закінчили повний курс навчання в міських, духовних і повітових училищах, а також інших навчальних закладів, з курсом не нижчим за курс навчання в міському училищі. Зазначені курси тривали один рік, заняття розпочиналися 20 серпня і закінчувалися 1 червня. Курсисти, які успішно пройшли випробування, отримували свідоцтво на звання вчителя початкового народного училища. По закінченні терміну навчання курсист, який показав незадовільні успіхи, міг бути залишений на другий рік. Навчальні заняття на курсах розподілялися на теоретичні і практичні. Теоретичні заняття передбачали повторення та засвоєння відомостей із загальноосвітніх предметів, дидактики і методики початкового навчання, а також ознайомлення із найбільш вживаними в народних школах підручниками та посібниками. До практичних занять відносилося відвідування уроків вчителів міського училища, а також проведення пробних уроків із попереднім їх обговоренням на спеціальних зібраннях викладачів і курсистів. Навчання на педагогічних курсах

було безкоштовним [6, с.255-257]. 29 червня 1907 р. були затверджені міністром народної освіти «Правила про педагогічні курси для підготовки вчителів і вчительок початкових училищ» [6, с.257-259], відмінність від попередніх «Правил» полягала в заміні однорічного курсу навчання на дво- або трьохрічний, а також в уточненні деяких положень.

5) нагородне і правове законодавство, яке вмотивувало здобувати педагогічну освіту.

Права і переваги вчителів початкових народних училищ полягали у тому, що вони: 1) були позбавлені від тілесних покарань (для осіб, які не позбавлені цього по становищу) [6, с.181]; 2) були позбавлені від натуральних податків (для осіб, які не позбавлені цього по становищу) [23, с.518]; 3) учителі народних і церковно-парафіяльних шкіл, а також початкових міських училищ не підлягали внесенню до списків присяжних [24, с.191]; 4) особи, які мали звання учителя парафіяльного училища, могли бути викладачами підготовчих класів жіночих гімназій і прогімназій з правами парафіяльних вчителів [25, с.313-314]; 5) законовчителі і вчителі початкових народних училищ відомства міністерства народної освіти користувалися правом звільнення від оплати за навчання їх дітей в чоловічих гімназіях і прогімназіях цього відомства [26, с.95].

У XIX – початку XX ст. для вчителів, що знаходилися на державній службі в системі освітніх закладів Міністерства народної освіти, в якості заохочення їх професійної діяльності були передбачені нагороди, до яких належали: присвоєння чинів, звань, орденів і медалей. Провадження в чини за вислугу років допускалося: в чини XII-VIII класів – через три роки, а в чини VII-V класів – через чотири роки. Чин можна було отримати не тільки за вислугу років, але і за відмінну роботу. Присвоєння чинів здійснювалося на один клас вище того, в якому перебували ті, кого нагороджували. Чинування вчителів здійснювалося з обов'язковим висвітленням у періодичних виданнях. У кожному номері «Журналу Міністерства народної освіти», «Відомостях народної освіти» того періоду публікувалися списки представлених до нагородження орденами, медалями, званнями вчителів, а також присвоєння їм класних чинів. Отримання чинів вчителем впливало на його становище в суспільстві, обумовлювало більш високий соціальний статус [27, с.94].

У Російській імперії існувала чітка ієрархія орденів з восьми позицій. Три початкові позиції в цих ієрархічних «сходах» займали орден Святого Станіслава (трьох ступенів), орден Святої Анни (чотирьох ступенів), орден святого Володимира (чотирьох ступенів). Саме цими орденами нагороджували вчителів за «відмінну старанність і особливі заслуги» [27, с. 95]. З отриманням кожного ордену і ступеня нагородженому вчителю надавалися певні права та привілеї. Крім урядових нагород, які надавали певні права, існували нагороди, які не давали привілеїв. До них належали: медалі та відзнаки за бездоганну службу. Нагороджені вчителі зобов'язані були сплатити певний грошовий внесок за дарування їм орденів та медалей. У відповідності до статті 765 «Заснування орденів та інших відзнак» від стягнення грошей звільнялися особи, нагороджені за труди з народної освіти срібною медаллю з написом «За старанність» на Олександрівській стрічці для носіння на грудях [27, с.95]. У 1909 р. спеціальним законом вчителі і вчительки нижчих навчальних закладів міністерства народної освіти були звільнені від сплати встановленого збору за нагородження їх золотими медалями [28].

6) Розпорядження попечителя Київського навчального округу, рішення місцевих земств тощо. Звичайно, ці нормативно-правові акти не несли концептуально вирішального навантаження порівняно з попередніми групами, однак їх значення не можна применшувати, оскільки аналіз таких рішень дає змогу виявити реальну ситуацію з підготовки педагогічних кадрів в Подільській губернії в окреслений період.

У фондах Державного архіву Хмельницької області збереглися справи, які певною мірою відображають правові аспекти підготовки педагогічних кадрів. Так, у фондї №57 «Проскурівське Олексіївське реальне училище» зберігаються, зокрема, такі справи: «Обіжники попечителя Київського навчального округу щодо іспитів на звання вчителя народних шкіл, служби чиновників та їх нагородження» [29, арк.1-272]; «Листування з попечителем Київського навчального округу щодо організації курсів для вчителів з вивчення української історії та мови» [30, арк.1-156].

У фондї № 65 «Кам'янець-Подільська Маріївська жіноча гімназія»: «Циркуляри Міністерства народної освіти і губернатора про правила прийому на роботу в гімназію вчителів та працівників» [31, арк. 1-68]; «Справа про подання працівників гімназії до нагородження орденами» [32, арк.1-96]; «Циркуляри канцелярії відомства імператриці Марії» [33, арк.1-91]; «Розпорядження губернатора» [34, арк.1-70].

У фондї №67 «Дирекція народних училищ Подільської губернії» такі справи, як: «Обіжник попечителя Київського навчального округу від 5 серпня 1866 р. про жіночі училища відомства народної освіти» [35, арк.1-2]; «Обіжники попечителя Київського навчального округу за 1866-1868

рр.» [36, арк.1-168]; «Справа про присвоєння чинів працівникам навчальних закладів» [37, арк.1-151]; «Листування з попечителем Київського навчального округу про проведення випробування на звання вчителя» [38, арк.1-6]; «Довідка про стан навчального процесу у Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії, листування з попечителем Київського навчального округу, Подільським губернатором, повітовими справниками про відкриття приватних пансіонів, про політичні погляди вчителів і осіб, які клопочуться про допуск до педагогічної діяльності та іншим питанням» [39, арк.1-56].

У фонді №319 «Кам'янець-Подільська чоловіча гімназія» збережено такі справи: «Приписи попечителя Київського навчального округу про нові учебні плани, зміну числа тижневих уроків та заходи щодо покращення виховної роботи» [40, арк.1-33]; «Обіжники попечителя Київського навчального округу про підвищення заробітної плати викладачам в залежності від стажу, освіти, степені важливості предмету, про складання навчальних планів та по інших питаннях» [41, арк.1-19]; «Списки та накази про підвищення у чині вчителів та чиновників за вислугу років» [42, арк.1-31]; «Листування з попечителем Київського навчального округу про видачу нагород і грошової допомоги вчителям і службовцям гімназії, списки поданих до нагороди» [43, арк.1-194]; «Обіжники попечителя Київського навчального округу, відношення директорів Київського університету та Ніжинського історико-філологічного інституту про встановлення нагляду за утримувачами квартир в яких проживають учні, про набір учнів, які закінчили гімназію в Київський університет та інші документи» [44, арк.1-40].

Висновки. Таким чином, щодо нормативно-правових засад підготовки педагогічних кадрів в Подільській губернії в другій половині XIX – початку XX ст., можна відзначити наступні моменти. По-перше, зміст документів дає нам можливість судити про державну політику в галузі освіти в цілому, і в питанні підготовки вчителів зокрема. Вивчені матеріали дозволяють стверджувати, що верховна влада і уряд усвідомлювали важливість освіти для розвитку країни. Але при цьому законотворча діяльність держави не завжди відображала дійсні потреби вчительських навчальних закладів. З одного боку, ми відзначаємо надмірне регламентування всіх сторін життя цих установ. Держава контролювала всі питання організації навчально-виховного процесу в педагогічних школах. Директорам і педагогічним радам не дозволялося проявляти якусь ініціативу. Єдиним винятком були земські вчительські школи, але і їх свобода була відносна. Існували правила, що розповсюджувалися на всі типи навчальних закладів, незалежно від засновників. З іншого боку, спостерігалася повна безпорадність навчальних закладів у фінансових питаннях. У всіх, як правило, була слабка матеріальна база, не вистачало підручників, вчителі не були забезпечені гідною заробітною платою і житлом, а учні ледве животіли. По-друге, ми відзначаємо поспішність у прийнятті найважливіших законопроектів і не завжди продумані дії керівництва в питанні підготовки вчительських кадрів. Замість збільшення бюджетних коштів на розвиток педагогічних навчальних закладів уряд постійно шукав більш дешеві способи підготовки вчителів, що не сприяло зростанню професіоналізму шкільних викладачів [45, с.330]. По-третє, діючі навчальні заклади були мікромоделлю суспільного тогочасного устрою, основні засади якого – реакційне самодержавство, поліцейщина, єдність держави і церкви, національний гніт – неминуче позначились на шкільній справі, обмежуючи демократичні основи управління освітньою сферою, відповідно спрямовуючи навчально-виховний процес, ігноруючи місцеву культуру, насаджуючи систему жорсткого контролю за учнями і вчителями.

Практичне значення проведеного дослідження ми вбачаємо у тому, що матеріали і висновки дослідження можуть бути використані викладачами вузів при читанні курсів історії освіти і педагогічної думки в Україні, історії культури, історії краю тощо, розробці історико-педагогічних спецкурсів, посібників, підручників, інших навчально-методичних матеріалів.

Список використаних джерел та літератури:

1. Писарева Е. А. Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської Імперії другої половини XIX ст. (на матеріалах України): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Е. А. Писарева. – Харків, 2001. – 19 с.
2. Константинов Н. А. Очерки по истории средней школы (гимназии и реальные училища с конца XIX века до февральской революции 1917 года) / Н. А. Константинов. – М. : Учпедгиз, 1947. – 248 с.
3. Ганелин Ш. И. Очерки по истории средней школы в России второй половины XIX века / Ш. И. Ганелин. – Л. : Учпедгиз. Ленингр. отд-ние, 1959. – 276 с.
4. Смирнов В. З. Реформа начальной и средней школы в 60-х годах XIX в. / В. З. Смирнов. – М. : Изд-во Академии педагог. наук РСФСР, 1954. – 310 с.

5. Положение о губернских и уездных земских учреждениях. Высочайше утвержденное. 1890. Июня 12. // Полное собрание законов Российской империи. – СПб. : Государственная типография, 1893. – Собрание третье. – Т. X. – Отделение 1. – № 6927. – С. 493–511.
6. Анастасиев А. Народная школа. Руководство для учителей и учительниц начальных народных училищ. Справочная книга. Т. 1. / А. Анастасиев. – М. : Изд. А.Д. Ступина, 1916. – 468 с.
7. Положение о начальных народных училищах. Высочайше утвержденное. 1864. Июля 14. // Полное собрание законов Российской империи. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1867. – Собрание второе. – Т. XXXIX. – Отделение 1. – № 41068. – С. 613–618.
8. Григорьев В. В. Исторический очерк русской школы / В. В. Григорьев. – М. : Товарищество типографии А. И. Мамонтова, 1900. – 589 с.
9. По проекту нового положения о начальных народных училищах. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета, объявленное Сенату Управляющим Министерством Народного Просвещения. 1874. Мая 25 // Полное собрание законов Российской империи. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1876. – Собрание второе. – Том XLIX. – Отделение 1. – № 53574. – С. 834–840.
10. О высших начальных училищах. Высочайше утвержденный одобренный Государственным Советом и Государственною думою закон. 1912. Июня 25 // Полное собрание законов Российской империи. – СПб. : Государственная типография, 1915. – Собрание третье. – Т. XXXII. – Отделение 1. – № 37513. – С. 948–958.
11. Закон о частных учебных заведениях, классах и курсах Министерства Народного Просвещения, не пользующихся правами правительственных учебных заведений Одобен Государственною Думою и Государственным Советом и Высочайше утвержден 1 июля 1914 года // Собрание узаконений и распоряжений Правительства. Отдел I. – СПб: Типография Правительствующего Сената, 1914. – № 177. – Ст. 2006.
12. Анохіна Л. С. З історії освіти у м. Вінниці (II пол. XIX – поч. XX ст.) / Л. С. Анохіна // Вінницький обласний краєзнавчий музей / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://muzey.vn.ua/node/106>.
13. Сесак І. В. Учительські семінарії Поділля на початку XX ст. / І. В. Сесак // Культура Поділля: історія і сучасність : Матеріали II наук.-практ. конф., присвяченої 500-річчю м. Хмельницького. – Хмельницький, 1993. – С. 283–285.
14. По вопросу о специальных испытаниях по Министерству Народного Просвещения. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. 1868. Апреля 22 // Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1873. – Собрание второе. – Т. XLIII. – Отделение 1. – № 45752. – С. 450–452.
15. Положения 1) О городских училищах и 2) О учительских институтах. Высочайше утвержденные. 1872. Мая 31 // Полное собрание законов Российской империи. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1875. – Собрание второе. – Т. XLVII. – Отделение 1. – № 50909. – С. 727–736.
16. Положение о церковных школах ведомства Православного исповедания. Высочайше утвержденное. 1902. Апреля 1 // Полное собрание законов Российской империи. – СПб. : Государственная типография, 1904. – Собрание третье. – Т. XXII. – Отделение 1. – № 21290. – С. 206–211.
17. Сборник постановлений и распоряжений по гимназиям и прогимназиям ведомства Министерства Народного Просвещения. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1888. – 481 с.
18. Инструкция для двухклассных и одноклассных сельских училищ министерства народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1875. – Часть CLXXX. – С. 222–241.
19. Инструкция для учительских семинарий министерства народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1875. – Часть CLXXXII. – С. 65–104.
20. Учебный план восьмого, дополнительного, класса женских гимназий министерства народного просвещения // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1874. – Часть CLXXV. – С. 154–158.
21. Правила о временных педагогических курсах для учителей начальных народных училищ // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб. : Тип. В. С. Балашева, 1875. – Часть CLXXXI. – С. 166–172.
22. Правила о педагогических курсах для приготовления учителей и учительниц начальных училищ // Журнал Министерства народного просвещения. – 1900. – № 4. – С. 83–86.
23. Об освобождении учителей начальных народных училищ от рекрутской и других натуральных повинностей. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. 1870. Ноября 26 // Полное собрание законов Российской империи. – СПб. : Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1874. – Собрание второе. – Т. XLV. – Отделение 2. – № 48955. – С. 518.
24. Об изменении правил составления списков присяжных. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета. 1887. Апреля 28 // Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Государственная типография, 1889. – Собрание третье. – Т. VII. – № 4396. – С. 189–193.
25. О преимуществах по службе преподавателей и преподавательниц приготовительных классов женских Гимназий и Прогимназий ведомства Министерства Народного Просвещения. Именной [указ]. 1874. Февраля 25 // Полное собрание законов Российской империи. – СПб.: Тип. II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1876. – Собрание второе. – Т. XLIX. – Отделение 1. – № 53197. – С. 313–314.

26. Циркулярное предложение гг. попечителям учебных округов по вопросу об освобождении от платы за учение в гимназиях и прогимназиях сыновей лиц учебного ведомства // Журнал Министерства Народного Просвещения. – СПб. : Тип. В.С. Балашева, 1885. – Часть ССХLI. – С. 95.

27. Еремина Т.И. Законодательная регламентация системы награждений в учебном ведомстве в XIX – начале XX веков / Т.И. Еремина // Научно-теоретический журнал «Общество. Среда. Развитие» («TERRA HUMANA»). – № 2. – 2010. – С. 94–97.

28. Закон об освобождении учителей и учительниц низших учебных заведений министерства народного просвещения от уплаты сбора за пожалование их золотыми медалями, установленный статьей №676 Учреждения орденов и других знаков отличия // Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 6 июня 1909 года. – № 98. – Ст. 844.

29. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 272.

30. ДАХМО. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 34. – 272 арк.

31. ДАХМО. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 1. – 68 арк.

32. ДАХМО. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 50. – 96 арк.

33. ДАХМО. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 82. – 91 арк.

34. ДАХМО. – Ф. 65. – Оп. 1. – Спр. 154. – 70 арк.

35. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 407. – 2 арк.

36. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 403. – 168 арк.

37. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 438. – 151 арк.

38. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 588. – 6 арк.

39. ДАХМО. – Ф. 67. – Оп. 1. – Спр. 713. – 56 арк.

40. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 459. – 33 арк.

41. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 49. – 19 арк.

42. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 56. – 31 арк.

43. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 231. – 194 арк.

44. ДАХМО. – Ф. 319. – Оп. 1. – Спр. 256. – 140 арк.

45. Вильдеватов И. В. Нормативно-правовая основа деятельности педагогических учебных заведений в Самарской губернии во второй половине 19 – начале 20 вв. / И. В. Вильдеватов // Вектор науки. – Тольятти : Изд. Тольяттинского государственного университета, 2011. – № 3 (17). – С. 228–230.

Аннотация

Н.Ю. Балабуст

Подготовка педагогических кадров в Подольской губернии (вторая половина XIX - начало XX в.): нормативно-правовой аспект

В статье на основе обработанных и проанализированных законодательных источников, документальных и архивных материалов, а также историко-педагогической литературы, периодических изданий и научных исследований дореволюционных, советских, современных отечественных и зарубежных ученых и правоведов, освещена и обоснована проблема нормативно-правовых основ подготовки педагогических кадров для сферы образования Подольской губернии во второй половине XIX - начале XX в. В результате исследования введен в научный оборот ряд архивных материалов из фондов Хмельницкого областного государственного архива, проанализированы суть и содержание имперской политики российского самодержавия в образовательной сфере, направленной на полную централизацию и унификацию этой отрасли, подготовку таких учительских кадров, которые бы готовили верноподданных граждан царского режима.

Ключевые слова: *Подольская губерния, образовательная сфера, педагогические кадры, законы, имперские указы, постановления, распоряжения, циркуляры, министерство народного просвещения, учебные заведения.*

Summary

N.Y.Balabust

Training Teachers in Podillya Region (Second Half of the Nineteenth – Early Twentieth Century): Legal Aspects

Based on processed and analyzed legislative sources, documentary and archival material as well as historical and educational literature, periodicals and researches of pre-revolutionary, Soviet and modern domestic and foreign scholars and lawyers, the author of the article highlighted the problem and proved legal principles of teachers training for the educational sector of Podillya region in the second half of the nineteenth – early twentieth century. As the result of this research numerous materials from Khmelnytsky Regional State Archive were studied and became open for scientific community, the nature and content of the imperial policy of the Russian autocracy in the education sector were analyzed and showed that it was aimed at full centralization and unification and training teachers that could prepare citizens loyal to Tsarist regime.

Key words: *Podillya, educational field, teaching staff, laws, imperial edicts, decrees, orders, circulars, Ministry of Education, schools.*

Дата надходження статті: «29» березня 2013 р.